

דוד אייגנר

סוף ימי בית ראשון לאור ספר מלכים

ד' נביאים ותקופתם

חז"ל אומרים: "די נביאים נתנבאו באותו הפרק: הושע, ישעיה, עמוס ומיכה, בתקופתם של עוזיהו, יותם, אחז וחזקיהו מלכי יהודה"¹.

במהלך המאמר ננסה להבין מה המיוחד שאותם נביאים נתנבאו דווקא בפרק הזמן הזה, בין עוזיהו וחזקיהו.

לאורך ספר מלכים, כשהנביא מתאר מי היה המלך שמלך באותה תקופה, ניתן למצוא פסוק שחוזר על עצמו לאורך כמעט כל מלכי יהודה, למשל בימי אסא: "ויעש אסא הישר בעיני ה' כדוד אביו, ויעבר הקדשים מן הארץ... **והבמות לא סרו**, רק לבב אסא היה שלם עם ה', וכו"².

בימי יהושפט: "ויהושפט בן אסא מלך על יהודה... וילך בכל דרך אסא אביו לא סר ממנו לעשות הישר בעיני ה', **אך הבמות לא סרו עוד העם מזבחים ומקטרים בבמות**"³.

בימי אחז: "...מלך אחז בן יותם מלך יהודה... ולא עשה הישר בעיני ה' אלוקיו כדוד אביו... **ויזבח ויקטר בבמות ועל הגבעות ותחת כל עץ רענן**"⁴.

רק בימי חזקיהו אנחנו מוצאים הגדרה שונה: "...מלך חזקיה בן אחז מלך יהודה... ויעש הישר בעיני ה'... **הוא הסיר את הבמות**"⁵.

ואכן, אנו מוצאים בנאומו של רבשקה לעם ישראל שהסרת הבמות מהווה פעולה משמעותית, "וכי תאמרון אלי אל ה' אלוקינו בטחנו, **הלא הוא אשר הסיר חזקיהו את במותיו ואת מזבחותיו, ויאמר ליהודה וירושלים לפני המזבח הזה תשתחו בירושלים**"⁶.

¹ על פי הגמרא בפסחים פ"ז ע"א.

² מלכים א' פרק ט"ו פסוקים י', י"ד.

³ שם פרק כ"ב פסוקים מ"א, מ"ג, מ"ד.

⁴ שם ב' פרק ט"ז פסוקים א', ג', ה'.

⁵ שם פרק י"ח פסוקים א', ג', ד'.

⁶ שם פרק י"ח פסוק כ"ב.

ראוי לציין שמפשוט הפסוקים נראה שאותן במות לא שימשו בהכרח דוקא לעבודה זרה, מסתבר לומר שהן שימשו להקרבת קורבנות, משום שקשה לומר שהכתוב מעיד על אסא "ויעש הישר בעיני ה'", בצמוד להזכרת במות ששימשו לעבודה זרה, וזהו הדגש בנאומו של רבשקה שהבמות שימשו לעבודת ה' ולא לע"ז.

איסור הבמות וטעמו

כעת ננסה להבין מהי הבעייתיות של הקרבת הקורבנות בבמות למרות ששימשו לעבודת ה'.

אומרת המשנה בזבחים: "עד שלא הוקם המשכן היו הבמות מותרות ומשהוקם המשכן, נאסרו הבמות... באו לגלגל הותרו הבמות... באו לירושלים נאסרו הבמות ולא היה להן היתר"⁷, אומר רש"י במקום: "דכיון שבטלו הדגלים והם היו הולכים בכל הארץ לכובשה ולא היתה חנייתן סביבות המשכן, בטלה קדושת מחנה ישראל"⁸.

כעין זה אנו מוצאים גם בספר החינוך: "לפי שהשי"ת קבע מקום לישראל להביא שם קרבנותיהם ולהכין שם לבבם אליו ומתוך קביעת המקום וגדולתו ויראתו אל לב בני אדם נפשם מתפעלת שם לטוב והלבבות מתרככים ונכנעים לקבל שם מלכות שם שמים שלימה, ע"כ מנענו השי"ת מעשות מעשה הקורבנות רק במקום ההוא כדי שתהא הכפרה שלימה לנו"⁹.

הנקודה המרכזית שמתבארת לנו היא הצורך לרכז את עבודת ה' במקום מסוים, דוקא בירושלים ודוקא בבית המקדש, וזאת משום שמהות הקרבת הקורבן היא מעשה שמבטא את ההתקרבות האנושית אל ה', כשאדם בא ומקריב קורבן, צריך תמיד להתוודות עליו לפני שהקריבו, אם לא התודה הקורבן לא עולה לו וצריך להביא קורבן אחר, עליו לחשוב תמיד שאם לא היה מביא קורבן הוא זה שהיה שצריך לעלות לקורבן, את כל העשייה הזו חייב האדם לרכז רק במקום שלא הוא זה שמגדיר אותו, שיא ההתקרבות נמצא דוקא במקום שלא האדם יוצר אותו ומגדיר אותו אלא כל כולו הולך לאותו

⁷ זבחים קי"ב ע"ב.

⁸ שם ד"ה קדשים קלים.

⁹ מצוה קפ"ו דין קודשים שנשחטו בחוץ.

מקום שהקב"ה מגדיר לו, זהו השלב הראשוני, הבסיסי בהבאת הקורבן, ללכת, לצאת מהדבר שהעביר את האדם על דעת קונו, לצאת מהמחשבה האישית, מההנאה הרגעית שגרמה לו לחטוא, וכבר בעצם ההליכה האדם כבר שב בתשובה, ושב ומתקרב אל אלוהיו.

עשיית במה מבטאת את 'איש כל הישר בעיניו יעשה', את אותה ההחלטה של האדם לעבוד את אלוהיו כפי רצונו.

אמנם ישנם מצבים שבהם הבמות מותרות, אך זה נובע מכך שהאומה בכללותה לא מסוגלת להכיל את כל הקדושה במקום מסוים, ולכן ישנה אפשרות להקריב קורבן גם שלא במקום המוגדר.

מפני חסרונה של האומה אין קדושה מוגדרת של המחנה, העם מפוזר בכל רחבי הארץ, כל אחד עסוק בדברים הפשוטים ביותר של החיים, כך שאי אפשר להגדיר גם בקודש מקום מסוים, אין עדיין ערך כולל ומוחלט של החיים, ולכן אפשר להקריב גם בבמות¹⁰.

אומר מרן הרב זצ"ל באורות: "כל הגדרה באלוהות מביאה לידי כפירה, ההגדרה היא אליליות רוחנית, אפילו הגדרת השכל והרצון ואפילו האלוהות עצמה ושם אלוהים הגדרה היא, ומבלעדי הידיעה העליונה שכל אלה אינם כי אם הזרחות ניצוציות ממה שלמעלה מן ההגדרה היו גם הם מביאים לידי כפירה"¹¹.

אחד הדברים הבסיסיים ביותר באמונתו של כל יהודי היא ההבנה, שלאדם אין יכולת להבין מהו הקב"ה, תחילת עבודה זרה היא השלב שבו הולך האדם ומחליט כיצד יראו אלוהיו וכיצד צריך לעבודו.

¹⁰ כעין זה שמעתי מהרב יצחק בן שחר שליט"א בהסבר דברי הגמרא "משרבו המנאפים בטלו מים המאריים", ולכאורה המהלך צריך להיות הפוך, דוקא כשיש בעיות רוחניות באומה, כשיש גילוי עריות, דוקא במקרים כאלו ישנו צורך גדול שבית הדין יפעל באופן חריף יותר, ולכאורה כשבית הדין לא פועל ישנו כאן מעין "פרס" לחוטאים שאף אחד לא יבדוק אותם.

תשובתו היתה שזהו בעצם העונש של האומה, האומה לא יכולה לקלוט בקרבה כזו גדולה, את הבירור הגדול של המים המאריים, שגם הבועל נענש, נוצר מצב שבו גם הבעל וגם האישה שניהם נואפים והצורך למחוק את שם ה' כדי להטיל שלום בין איש לאשתו מתברר כחילול ה', וכך אין אפשרות להתיר אישה לבעלה והיא נאסרת עליו עולמית.

¹¹ אורות, זרעונים, ייסורים ממרקים עמי קכ"ד - ה'.

כניסת עוזיהו למקדש

עוזיהו הוא המלך הראשון בתקופה זו, בדברי הימים מובא מאורע שאפשר לראותו כמאורע המרכזי שבעקבותיו התחילו אותם נביאים להתנבא. "וכחזקתו גבה ליבו עד להשחית וימעל בה' אלוקיו ויבוא אל היכל ה' להקטיר על מזבח הקטורת, ויבוא אחריו עזריהו הכהן ועימו כהנים לה' שמונים בני חיל, ויעמדו על עוזיהו המלך ויאמרו לו לא לך עוזיהו להקטיר לה' כי לכהנים בני אהרון המקודשים להקטירי צא מן המקדש כי מעלת ולא לך לכבוד מה' אלוקים, ויזעף עוזיהו ובידו מקטרת להקטיר ובזעפו עם הכהנים והצרעת זרחה במצחו לפני הכהנים בבית ה' מעל למזבח הקטורת, ויפן אליו עזריהו כהן הראש וכל הכהנים והנה הוא מצורע במצחו ויבהילוהו משם וגם הוא נדחף לצאת כי נגעו ה', ויהי עוזיהו המלך מצורע עד יום מותו וישב בבית החופשית מצורע כי נגזר מבית ה'..."¹²

אומרים חז"ל שבאותה שעה שנכנס להקטיר נבקע ההיכל אילך ואילך י"ב מיל על י"ב מיל¹³, המאורע הזה השפיע כל כך עד ששנים רבות לאחר מכן מתנבא זכריה: "ונבקע הר הזיתים מתציו מזרחה וימה גיא גדולה מאוד, ומש חצי ההר צפונה וחציו נגבה, ונסתם גיא הרי כי יגיע גיא הרים אל אצל, ונסתם כאשר נסתם מפני הרעש בימי עוזיהו מלך יהודה", "כמו שנסו אבותיכם בימים האלה מפני רעש הארץ שהיה בימי עוזיהו כשנכנס בהיכל להקטיר"¹⁴.

אפשר לבוא ולומר שהרצון של עוזיהו לבוא ולהיכנס לתוך בית המקדש, לעשות מעשה שנובע מגאווה מסוימת¹⁵, מתחיל מאותה הבנה שיש יכולת של האדם לבוא ולפעול בקודש, להגדיר הגדרה, שמכיוון שהוא מלך נאה למלך להקטיר למלך¹⁶, למרות שאומרים לו שהדבר אסור, אפשר לומר שהימצאות של במות, של אותה ההסתכלות שראינו שנמצאת לכל אורך תקופת המלכים, של מחשבת האדם שיש לו יכולת להגדיר בקודש, היא זו שגורמת לעוזיהו לבוא ולרצות להקטיר קטורת בבית המקדש¹⁷.

¹² דברי הימים ב' פרק כ"ו פסוקים ט"ז - כ"א.

¹³ אבות דרבי נתן פ"ט ג'.

¹⁴ זכריה י"ד פסוקים ד', ה', מצו"ד שם ד"ה כי יגיע.

¹⁵ עפ"י אדר"ן שם.

¹⁶ רש"י דהיי"ש שם פס' י"ח ד"ה ויבוא אל היכל ה'.

¹⁷ אפשר להרחיב כאן מעט ולהבין עקרון נוסף. ישנם מקרים שאנו רואים שבספר מלכים ישנו

אומר רש"י: "תחילת דיבר ה' בהושע, רבותינו אמרו תחילה לארבעה נביאים שנתנבאו, הושע, ישעיה, עמוס ומיכה, ישעיה נתנבא שנאמר וינועו אמות הסיפים והוא היה היום שנתנגע עוזיה שנכנס להיכל, שרעשו העליונים לשורפו ותחתונים לבלועו כעונשן של עדת קורח... בעמוס נאמר שנתיים לפני הרעש והושע קדם לכולם ומיכה היה אחרון לכולם..."¹⁸

המעשה הזה של הכניסה לבהמ"ק מהווה אירוע משמעותי מאוד, אמות הסיפים רועדות, הארץ רועשת, המציאות כולה לא מוכנה לקבל מצב כזה שבו ישנו בלבול ועירוב בין שני הדברים, לכל אחד מחלקי האומה ישנו תפקיד מיוחד שאותו הוא צריך למלא, וכמו קורח שערער על הכהונה, חשב שלכל האומה ישנה יכולת שווה בעבודת המקדש ולא ראה שלכל אחד יש את המיוחדות שלו, באה האדמה, הבסיס, היסוד שעליו הכל נשען וקיים ופצתה את פיה, ברגע שהאדם מבלבל, חושב שהוא זה שיגדיר מי הוא הראוי לעבוד את ה' ולא הציווי האלוקי הוא זה שמגדיר, כל ההוויה זועקת שא"א כלל לקבל הבנה כזו, אצל קורח האדמה פוצה את פיה ואצל עוזיהו הכל רועש וגועש.

אולי במעשה הזה של עוזיהו אפשר לזהות גם כן את תחילתו של החורבן, של הגלות, לראשונה אנו מוצאים נבואות כגון: "תאשם שומרון כי מרתה באלוהיה בחרב יפולו עלליהם ירוטשו והריותיו יבוקעו"¹⁹. "ארצכם שממה עריכם שרופות אש אדמתכם לנגדכם זרים אוכלים אותה ושממה כמהפכת זרים"²⁰. "ושילחתי אש ביהודה ואכלה ארמונות ירושלים"²¹. "לכן בגללכם ציון שדה תחרש וירושלים עיין תהיה והר הבית לבמות יער"²².

תיאור מסוים של מעשי המלך ובדה"י אנו מוצאים שינוי מסוים, כמו בתיאור מעשיו של עוזיהו, כל המעשה של הכניסה לבהמ"ק לא מוזכר כלל במלכים, אלא בדה"י בלבד. אפשר לומר שאולי הנביא מלמד אותנו מהו בעצם המהלך המרכזי של אותו מלך, עיקר אזכורו ומעשיו הם בספר מלכים משום שזוהי מהותו, עוזיהו הוא מלך צדיק "ויעש הישר בעיני ה' ככל אשר עשה אמציהו אביו" (מל"ב ט"ו ג'), אזכור המעשה מאוד מצומצם "ויוגע ה' את המלך ויהי מצורע עד יום מותו וישב בבית החופשית" (שם פס' ה'), לא מתואר כלל מדוע נצטרע. משום שעיקר הדגש אצלו הוא שעשה הישר, אמנם חטא, אך חטא זה מוזכר באופן צדדי שלא נטעה בהבנת מהותו.

¹⁸ הושע פרק א' ב' ד"ה תחילת.

¹⁹ הושע י"ד, א'.

²⁰ ישעיהו א' ז'.

²¹ עמוס ב' ה'.

²² מיכה ג' י"ב.

המעשה הזה מבטא את הכנסת ההבנה האישית, ההגדרה האנושית, לתוך המקום שהוא כל כולו ביתו של הקב"ה, המקום השלם ביותר של השראת השכינה, כאן נכנס יסוד העבודה הזרה שגרמה אחר כך לחורבן הבית.

כפי שראינו עוזיהו אמנם נכנס לתוך הקודש, עושה מעשה שכמוהו לא נעשה לפניו, אך עוזיהו ג"כ שב בתשובה, "ויהי המלך עוזיהו מצורע עד יום מותו, וישב בית החופשית מצורע כי נגזר מבית ה' וייתם בנו על בית המלך", בית החופשית - בירושלמי מפורש עשה לו בית בבית הקברות על שם במתים חופשי, ולפי הפשט שנעשה חופשי מעבודת המלכות²³. מבין שטעה והתיקון הגדול שעושה, אליבא דהירושלמי, הולך ויושב בבית הקברות, נטמא במודע בטומאת טמא מת, ההפך הגמור לקדושה הנדרשת מכל אדם הרוצה להיכנס לבית המקדש, אולי מתוך דרישה פנימית להגיע למיצוע²⁴, לברור השלם, ולביטוי השלם, המאוזן והנכון של כל כוחות החיים.

חזקיהו - תשובת האומה

המלך האחרון בתקופה הזו הוא חזקיהו, חזקיהו מביא את האומה לאחד השיאים הרוחניים הגדולים שלה, "חובל עולו של סנחריב מפני שמנו של חזקיהו שהיה דולק בבתי כנסיות ובתי מדרשות, שנעץ חרב על פתח בית המדרש ואמר כל מי שאינו עוסק בתורה ידקר בחרב זו, ולא מצאו תינוק ותינוקת איש ואישה שלא היו בקיאים בהלכות טומאה וטהרה", עד כדי כך ש"ביקש הקב"ה לעשות חזקיהו משיח וסנחריב גוג ומגוג²⁵".

חזקיהו הוא בנו של אחז, "שאחז בבתי כנסיות ובתי מדרשות, סבור בדעתו לומר, אם אין קטנים אין גדולים, אין נביאים אין רוח הקודש ואין הקב"ה משרה שכינתו בישראל²⁶".

בא חזקיהו ומעמיד את האומה במדריגה רוחנית כזו שהופכת את כל האומה לקדושה וטהורה, כך שכל חלקי האומה יהיו ראויים להשראת השכינה שאביו ניסה לבטל, עד כדי שרואה ברוח הקודש שמכיוון שעתידים לצאת ממנו בנים

²³ דבהי"ב פרק כ"ז כ"א, רש"י ומלבי"ם שם.

²⁴ על פי הרמב"ם ח' פרקים פרק ד'.

²⁵ סנהדרין צ"ד א"ב'.

²⁶ ירושלמי סנהדרין פ"י ה"ב.

דלא מעלי לא עוסק בפריה ורביה, רואה שמכיוון שתפקידו הוא לרומם את כל האומה, אם יצאו ממנו בנים משחיתים, כל האומה בכללה תסבול מזה ותרד מהמדריגה אליה היא צריכה לשאוף, לכן לא עוסק בפריה ורביה, בא ישעיהו ואומר לו בהדי כבשי דרחמנא למה לך, והאומה לדורותיה יכולה להתגבר גם על תקופה מסוימת של מלך רשע.²⁷

מנשה - הרחקת השכינה

ואכן מחזיקיה נולדים שני בנים, מנשה ורבשקה, מנשה הוא המלך שבגיננו נגזר על עם ישראל לגלות, יאשיהו נכדו של מנשה עושה תשובה לאומית כוללת שסובבת את כל חלקי האומה, על כל סוגי העבודה זרה שבה²⁸, "וכמוהו לא היה לפניו מלך אשר שב אל ה' בכל לבבו ובכל נפשו ובכל מאודו ככל תורת משה ואחריו לא קם כמוהו, אך לא שב ה' מחרון אפו הגדול אשר חרה אפו ביהודה על כל הכעסים אשר הכעיסו מנשה"²⁹.

דורו של מנשה היה דור מתוקן³⁰, "יש ראשים שמביאים אנשי דורם ליד טובה, ויש ראשים שמכשילים את אנשי דורם ברעה, יש דור מתוקן ורועה מעוות, זה דורו של מנשה שנאמר וגם דם נקי שפך מנשה הרבה מאוד עד אשר מלא את ירושלים מפה לפה³¹". בא מנשה ומכניס את העבודה הזרה לתוך בית המקדש, "וישב ויבן את הבמות אשר אבד חזקיהו אביו... ובנה מזבחות בבית ה'... ויבן מזבחות לכל צבא השמים בשתי חצרות בית ה' וכו'³²".

מנשה מגלה פנים בתורה שלא כהלכה³³, "והמגלה פנים בתורה זה המעיז פניו כלפי התורה לעשות עבירות בפרהסיא והוא הדין למעיז פנים כלפי לומדיה"³⁴. הגמרא דורשת את שמו: "מנשה, שנשה י-ה, דבר אחר, מנשה שהנשי את ישראל לאביהם שבשמים"³⁵.

²⁷ על פי ברכות י' עין אי"ה קל"ז.

²⁸ עיין מלכים ב' פרק כ"ג.

²⁹ שם כ"ה - כ"ו.

³⁰ כפי שראינו לעיל, שחזקיה אביו העלה את האומה למדריגה רוחנית גבוהה.

³¹ מדרש הגדול מטות עמוד תקכ"ג.

³² מלכים ב' פרק כ"א ג'ו', עיין עוד בכל הפרק באריכות, מהי העבודה הזרה שעבד מנשה.

³³ סנהדרין צ"ט ע"ב.

³⁴ רבינו יונה אבות פ"ג מ"א ג'ו', עיין עוד ברמב"ם הלכות תשובה פרק ג' הלכה י"א.

³⁵ סנהדרין ק"ב ע"ב.

עד למנשה היו מלכים רבים שהנביא מעיד עליהם שעשו הרע בעיני ה', אך כל אותם מלכים לא פעלו דבר בתוך הקודש, הם אומנם יצרו מצב שבו האומה לא עלתה לירושלים, כירובעם שעשה עגלים בדרך ובבית אל וכך הרחיק את ישראל מבית המקדש, או רצו ליצור מצב כאחז, שממילא לא יהיו לומדי תורה ומתוך כך תשתכח הקדושה של האומה, אפילו בדורו של אחאב שהיה דור שעבד עבודה זרה³⁶, ולאחאב אין חלק לעוה"ב³⁷, עיקר בעייתם היתה שפסחו על שתי הסעיפים, עבדו גם את הקב"ה וגם את הבעל³⁸.

מנשה יוצר באומה שלב נוסף, "מקדש ראשון חרב מפני ג' דברים, עבודה זרה, גילוי עריות ושפיכות דמים... שפיכות דמים - וגם דם נקי הרבה שפך מנשה מאוד"³⁹.

יחודו של בית המקדש הראשון היה בהשראת השכינה שבו⁴⁰, וכשבא מלך ועובד עבודה זרה בתוך בית המקדש, גורם לשפיכות דמים גדולה וכופר באלוקיות של התורה⁴¹, פוגע באותם דברים שמשמעותם היא השראת השכינה, "וישם את פסל האשרה אשר עשה בבית אשר אמר ה' לדוד ואל שלמה בנו בבית הזה ובירושלים אשר בחרתי מכל שבטי ישראל **אשים את שמי לעולם**"⁴², גורם לכך שהעם לא יכיר את הקב"ה, משכיח מעצמו ומעם ישראל את שם ה', אין אפשרות להמשיך ולקיים את המקדש ואת עם ישראל בארצו ונגזרת הגלות, משום שהחיים בארץ ישראל תמיד נובעים מאותה ההבנה שזו הארץ שבה מתגלית השכינה, זו הארץ שבחר ה' לשכן את עמו על מנת שיקרא בשמו, וכשעם ישראל שוכח את שם ה' אין אפשרות שימשיך ויחיה בה והוא גולה מארצו⁴³.

³⁶ דברים רבה ה', ו'.

³⁷ סנהדרין צ" ע"א.

³⁸ מלכים א' פרק י"ח כ"א, רש"י ומצו"ד שם.

³⁹ יומא ט' ע"ב.

⁴⁰ עיין באריכות מהר"ל נצח ישראל פ"ד.

⁴¹ על פי המהר"ל בדרך חיים פ"ג מ"יג.

⁴² מלכים ב' פרק כ"א ז'.

⁴³ יש להעיר כאן שבגמרא בסנהדרין ק"ב ע"ב נחלקו רבי יהודה וחכמים האם מנשה עשה תשובה, או שלא, רבי יהודה סובר שמנשה שב בתשובה, וחכמים סוברים שהוא לא שב בתשובה, צריך לומר בדעת רבי יהודה, שאמנם שב בתשובה, אך תשובה זו לא הייתה מהותית דיה כדי שתבוא ותשפיע על כלל האומה, אלא מנשה שב באופן פרטי ולא באופן לאומי כללי, לא

ד' נביאים ונבואותיהם

נבואת הנביא מבטאת את המצב הרוחני שבו נמצאת האומה, כפי שמצאנו בזכריה, "מראות זכריה סתומות מאוד כמראות דניאל ולא כן מראות שאר הנביאים, כי כח הנבואה היתה הולכת ודלה מימי הגולה לפיכך לא בארו את דבריהם ולא הבינו המראות כאשר הם"⁴⁴. "שמונים תלמידים היו לו להלל הזקן שלושים מהן ראויים שתשרה עליהם שכינה כמשה רבינו, ראויים שתשרה אלא שעון הדור גורם ואין הדור ראוי לכך"⁴⁵.

הושע הוא הראשון לד' הנביאים האלו, "תחילת דיבר ה' בהושע מבני בניו של ראובן, שפתח בתשובה, שעד אליו לא היה אדם ששב בתשובה, בא הושע שהוא מבני בניו ופותח בתשובה תחילה, שובה ישראל עד ה' אלוקיך"⁴⁶.

הגמרא בפסחים מתארת את הנבואה הראשונה של הספר: "אמר לו הקב"ה להושע בניך חטאו, והיה לו לומר בנך הם בני חנוניך הם בני אברהם, יצחק ויעקב גלגל רחמיך עליהן, לא דיו שלא אמר כך, אלא אמר לפניו רבשי"ע כל העולם שלך הוא העבירים באומה אחרת, אמר הקב"ה מה אעשה לזקן זה אומר לו לך וקח אשה זונה והוליד לך בני זוננים ואחר כך אומר לו שלחה מעל פניך אם הוא יכול לשלוח אף אני אשלח את ישראל... לאחר שנולדו לו שני בנים ובת אחת אמר לו הקב"ה להושע לא היה לך ללמוד ממשה רבך שכיון שדיברתי עמו פירש מן האשה אף אתה בדול עצמך ממנה, אמר לו רבשי"ע יש לי בנים ממנה ואין אני יכול להוציאה ולא לגרשה, א"ל הקב"ה ומה אתה שאשתך זונה ובניך בני זוננים ואין אתה יודע אם שלך הן אם של אחרים הן, כך ישראל שהן בני בני בחוני בני אברהם יצחק ויעקב אחד מארבעה קנינין שקניתי בעולמי, ואתה אמרת העבירים באומה אחרת? כיון שידע שחטא עמד לבקש רחמים על עצמו אמר לו הקב"ה עד שאתה מבקש רחמים על עצמך בקש רחמים על ישראל, עמד וביקש רחמים ובטל גזירה והתחיל לברכה"⁴⁷.

תיקן את כל האומה בתשובתו זו, וכך האומה המשיכה לחטוא בחטאים שהוא החטיא אותה, במקום אחר (שם ק"א ע"ב), אומרת הגמרא שתשובתו זו הייתה בעלילה כלפי הקב"ה, ולא תשובה מהותית דיה, ע"ש ברשי"י ד"ה מנשה.

⁴⁴ רד"ק זכריה א' ח' ד"ה ראיתי הלילה.

⁴⁵ בבא בתרא קל"ד ע"א, רשב"ם שם ד"ה ראויים שתשרה.

⁴⁶ על פי בראשית רבה פ"ד י"ט.

⁴⁷ על פי הגמרא בפסחים פ"ז, א"ב.

המפרשים בהושע בפרק א' נחלקו בשאלה האם נבואה המתוארת בפרק היא כפשטה ואכן הושע נשא את גומר בת דבלים⁴⁸, או שמא זו נבואה שמלמדת על מצבם של ישראל אך אי אפשר לומר שאכן הושע נשא בפועל אישה כזו⁴⁹. הצד השווה בין כל המפרשים שנבואה זו באה לבטא את המצב הרוחני של עם ישראל באותה תקופה, וכיצד צריכה להיות ההתמודדות עם אותו מצב.

"בניך חנוניך" - סגולת ישראל

לעם ישראל ישנו תפקיד מיוחד בעולם, "ישראל מספרים תהילות ה'",⁵⁰ וכשהמצב הרוחני של האומה קשה, העבודה הזרה פושטת ואוכלת בכל פה, ישנה מחשבה כזו שבאה ואומרת "החליפם באומה אחרת", אולי אין מקום עוד לעם ישראל וצריך ליצור אומה חדשה שתמלא את אותו תפקיד.

הקב"ה בעצם מלמדנו מהו בעצם הצד הפנימי, הטוב שקיים ביסודות האומה, היה לו להושע לומר "בניך הם בני חנוניך הם בני אברהם יצחק ויעקב", עם ישראל הוא בנו בכורו של הקב"ה, "בעת חשיפת הצורה העצמית הוכר כי מולדתה של הנשמה הישראלית והטבעת כל הווייתה אינה אחרת כי אם הופעתה של התשוקה האלוקית הכמוסה... והעצם לא יוכל להשתנות⁵¹". "וגם כשבמשך הזמנים נתדלדלה האומה מנכסיה הרוחניים, הדבר שיגלה ויראה את מהותה הרוחנית של האומה, זה ההידבקות בטבע הנפשי המקודש של האומה, התאחזות אדירה בתכונת האבות⁵²".

כך נבין שגם במצבים שבהם נראה שעם ישראל כבר לא ראוי למדרגתו, גם כשעוזיהו נכנס ופועל בתוך המקדש, עדיין צריך לראות את סגולתם הפנימית של ישראל, ועתיד לבוא חזקיהו שירומם את האומה ויביא אותה למדריגה הראויה לה, וכל כולה תקדש את שם ה' בכל דרכיה. גם אם הדרך להבין זאת היא קשה, ונראה שהכל זונים ואין אדם הנאמן לאלוקיו, בכל זאת יש להתמיד ולפעול עד שבא הושע ומעצמו מבקש רחמים על ישראל.

⁴⁸ רש"י פסוק ב' ד"ה קח לך, וכן נראה במהר"י קרא פסוק ב' סוף ד"ה תחלת.

⁴⁹ אבן עזרא פסוק א' עיין שם שדוחה בחריפות כיצד הבין רש"י שדבר זה היה בפועל, רד"ק

פסוק ב' ד"ה ויאמר, תרגום יונתן פסוק ב'.

⁵⁰ אורות ישראל ותחיתו א'.

⁵¹ על פי עין אי"ה שבת דף פ"ט ע"א אות קל"ט.

⁵² עין אי"ה שם אות קל"ג.

כפי שראינו לעיל, עוזיהו, לאחר שנצטרע הולך ויושב בבית החופשית מתקן את המעשה שעשה ושב בתשובה, חזקיהו בעצמו משיב את האומה כולה בתשובה.

גם ספר הושע כולו מלא בפסוקי תשובה, אחד השיאים שבהם אפשר לראות זאת, הוא כמובן סיומו של הספר, ההפטרה שאנו מפטירים בשבת שובה, "שובה ישראל עד ה' אלוֹקִיךָ כִּי כִשְׁלַת בַּעֲוֹנֶיךָ"⁵³.

הנבואה הזו נאמרת מתוך מעשהו של עוזיהו, שהיווה הבסיס לכל הנבואות, ניתן לומר שהושע נשאל את השאלה "בניך חטאו", דווקא מכיוון שהוא הראשון והזקן מבין כולם, ותשובתו היא בעצם התשובה הכוללת של כל אותם הנביאים.

ישעיהו שמתנבא באותה תקופה, מוגדר כולו כנביא נחמה⁵⁴, משום שעדיין יש מקום לעם ישראל לתקן, ולמרות שבפרקיו הראשונים ישנן נבואות פורענות רבות⁵⁵, עדיין מהות נבואתו היא "נחמו נחמו עמי"⁵⁶. וזו נבואות הנחמה לאחר ט' באב הן נבואות נחמה של ישעיהו, משום שהמהות של תקופת ד' הנביאים היא תקופה שאפשר עוד לשוב ולתקן.

פרדיסאות ירבעם - שורש לחורבן בית שני

בתקופה הזו מלכות ישראל נמצאת לקראת סופה, בימי עוזיהו בא תגלת פלאסר מלך אשור ומגלה חלק מישראל⁵⁷, עד שבשנה התשיעית להושע בן אלה, שהיה בזמנו של חזקיהו, עולה מלך אשור ומגלה את כל הנשואים מישראל⁵⁸.

ראוי לציין שאת הושע בן אלה, המלך האחרון, מגדיר הנביא בצורה חיובית, אמנם נאמר עליו, "ויעש הרע בעיני ה'", אך בהסתייגות מסוימת, "רק לא כמלכי ישראל אשר היו לפניו"⁵⁹.

⁵³ פרק י"ד, כמן כן מתוך התבוננות בפסוקים אפשר לראות שלכל אורך הספר ישנם בהושע פסוקים המראים שהעם שב בתשובה, כמו: פרק ג' ה', פרק ו' א', ועוד רבים.

⁵⁴ בבא בתרא י"ד ע"ב.

⁵⁵ עיין למשל פרק ב' פסוקים י"ב-כ"ב, פרק ג', פרק ה' פסוקים כ"ד-ל', ועוד נבואות רבות.

⁵⁶ פרק מ' פסוק א'.

⁵⁷ עיין מלכים ב' ט"ו כ"ט.

⁵⁸ שם י"ז ו'.

⁵⁹ שם ב'.

אם כן מדוע גלו? אומר רש"י במקום: "שביטל פרדיסאות שישבו מימי ירבעם על הדרכים, לשמור שלא יעלו ישראל לרגל, וזה בטלן... ולפי שבטלו פרדיסאות והם נמנעו מלעלות לרגל, לפיכך נחתם גזר דינם לגלות בימיו, שעד עכשיו תלו הקללה במלכיהם ועתה לא היה במי לתלות"⁶⁰.

תחילת מהלכו של ירבעם נבע מתוך רצון כנה לתקן את מלכות שלמה, "מפני מה זכה ירבעם למלכות? מפני שהוכיח את שלמה"⁶¹. אולם בשל החשש שבני ישראל ימשיכו ויעלו לבית המקדש, מרכזיותה של מלכות יהודה תמשיך להתקיים וכך הוא לא ישלוט על ממלכת ישראל⁶², לירבעם ברור שכדי לשלוט בממלכת ישראל הוא חייב להעמיד גם כן אלטרנטיבה רוחנית, מקום שבו כל אחד יוכל לעבוד את אלוהיו ובכך להמעיט ממרכזיותו של המקדש ומתוך כך ממרכזיותה של ממלכת יהודה.

באותו יום שהכניס ירבעם את שני עגלי הזהב, נבנה צריף אחד וזהו איטליאה של יון - שם העיר והוא ממדינת יון, וכשנטלה רומי ממלכת יונים לכדוהו ונהפך להם⁶³. במעשה הזה טמן ירבעם את זרעי הפורענות של ממלכות ישראל ויהודה, דאג להפשיט את הרוע ואלוהי הנכר בכל הארץ, מקצה אל קצה ולכן לעומתו נוצר כוח ניגודי כדי למרק את אותו חטא ועוון, אמנם רק השורש, הצריף של ממלכת יון, אך בכל זאת זהו יסוד החורבן⁶⁴.

אם נשים לב נראה שמה שנבנה כאן הוא הבסיס לממלכת רומי, לא ממלכת אשור שהגלתה את ממלכת ישראל ולא ממלכת בבל שהגלתה את יהודה בבית ראשון, אלא ממלכת רומי, המלכות שהחריבה את בית שני וגרמה לגלות הארוכה, יסוד בניינה הוא כבר בימים הראשונים של בית ראשון, כשפועלים ועושים מעשה כזה של הפצת עבודה זרה טומנים בו את החורבן, מביאים את עם ישראל למדריגה כזו שפלה, שכשבאים נבוכדנצר וטיטוס אומרים חז"ל "קמח טחון טחנת"⁶⁵.

⁶⁰ שם ד"ה רק לא.

⁶¹ סנהדרין ק"א ע"ב.

⁶² עיין מלכים א' י"ב כ"ו-ל"ג.

⁶³ שבת נ"ו ע"ב, רש"י ד"ה איטליא.

⁶⁴ על פי עין אי"ה שם פ'.

⁶⁵ איכה רבתי א' מ"ג, עיין בהרחבה נפש החיים שער א' פרק ד'.

לירבעם אין חלק לעוה"ב⁶⁶ ומכיון שהוא החטיא את הרבים, חטא הרבים תלוי בו⁶⁷, ו"קלות שעשה אחאב, כחמורות שעשה ירבעם, ומפני מה תלה הכתוב בירבעם, מפני שהוא היה תחילה לקלקלה⁶⁸". ולכן אומר הנביא: "וילכו בני ישראל בכל חטאת ירבעם אשר עשה לא סרו ממנה, עד אשר הסיר ה' את ישראל מעל פניו"⁶⁹.

מלכות יהודה וישראל

לכן בתוך הנבואה על הגליית ישראל⁷⁰ אנו מוצאים שגם מלכות יהודה נכללת ונמצאת בתוך הגדרת החטאים של ישראל, "ויעד ה' בישראל וביהודה ביד כל נביאי כל חוזה לאמור, שובו מדרכיכם הרעים ושמרו מצוותי חוקותי... ולא שמעו ויקשו את עורפם... וימאסו את חוקיו"⁷¹, "גם יהודה לא שמר את מצוות ה' אלוקיהם..."⁷².

כשהושע בן אלה בא ומבטל את הפרדיסאות, כוונתו היא חיובית, העגלים כבר אינם נמצאים⁷³ וכבר אין צורך באותה הפרדה שעשה ירבעם, ואותו יום שבטלו נעשה יום טוב לישראל⁷⁴, כחלק מהשמחה ששמחים בט"ו באב, אותו יום שהותרו שבטים לבוא זה בזה, יום שמשוגל לגלות את אחדותם של ישראל, אולם הושע משאיר את הבחירה ביד העם, אם לעלות לירושלים, או לא⁷⁵, זונח את הדרישה ממנו שילך וימחה בידם כדי שיעלו לירושלים דוקא⁷⁶, תפקידו של המנהיג הוא ליצור כיוון באומה, לדרוש מהם, לקדם אותם לקיים את דבר ה'⁷⁷, לא להיגרר אחריהם, או לתת לכל אחד לפעול כפי רצונו ומחשבתו

⁶⁶ סנהדרין צ' ע"א.

⁶⁷ אבות פ"ה מ"ח.

⁶⁸ סנהדרין ק"ב ע"ב.

⁶⁹ מלכים ב' פרק י"ז כ"ב - כ"ג.

⁷⁰ שם ז' - כ"ג.

⁷¹ שם י"ג - ט"ו.

⁷² י"ט.

⁷³ רש"י שם ב' ד"ה רק לו.

⁷⁴ תענית ל' ע"ב.

⁷⁵ תענית שם.

⁷⁶ רש"י גיטין פ"ח עמוד א', ד"ה אותן.

⁷⁷ עקרון זה אנו מוצאים במהלכיו של דוד המלך מספר פעמים, דוגמה לדבר ניתן לראות

גרידא⁷⁸, וכשהתפקיד הזה לא מתמלא, נוצר מצב של חוסר רצון מצד האומה להתרומם אל הקודש, וכשמתגלה שאין חפץ באומה לבוא אל הקודש, נוצרת הגלות.

נבואותיהם של מיכה ועמוס הן בעיקר נבואות חורבן שמופנות לישראל⁷⁹, למרות שזמן נבואתם מיוחס לפי מלכי יהודה⁸⁰, משום שהמצב הרוחני של האומה הוא קשור אחד לשני, אין אפשרות שבה חלק אחד מהאומה יחיה את חייו ולא יושפע או ישפיע על החלק האחר, וכשידוע לנו שישנה בעיה בחלק מהאומה, ברור הוא ששורש הדבר משפיע על הכל ביחד, לכן התוכחות שמופנות בעיקרן לממלכת ישראל, יש להן משמעות גם עבור ממלכת יהודה.

במהלך המאמר בררנו את הסיבות הפנימיות שהובילו בסופו של דבר לחורבן של בית ראשון, עלינו לזכור, שכל דור שלא נבנה בית המקדש בימיו כאילו נחרב, ומפני חטאינו גלינו מארצנו, יהי רצון שנוכה אנו, כולנו כאחד ליצור בתוכנו את השאיפה לקודש ואת המעמד הנפשי הדורש לתקן עולם במלכות שדי ומתוך כך שנוכה שיבנה בית המקדש השלישי במהרה בימינו.

במהלכיו של דוד בהעלאת הארון לירושלים, שמואל ב' פרק ו', בחלק הראשון של העלאת הארון דוד הוא כאחד העם, "ודוד וכל בית ישראל משחקים לפני ה'..." (ה'), בא עוזה שנראה לו שהארון נופל ואוחזו בארון, אף ה' חורה בו והוא מכה אותו, דוד לא נשאר שוה נפש כלפי מות עוזה, חורה לו על מותו והוא מחליט להשאיר שם את הארון, רבא דורש בסוטה ל"ה ע"א "מפני מה נענש דוד? מפני שקרא לד"ת זמירות, שואל רש"י וכי דוד נענש? אלא שמת עוזה על ידו, דוד מבין שהתפיסה של קריאה לד"ת זמירות היא זו שגורמת לעוזה לבוא ולנסות לתפוס את הארון, לאחר שהוא רואה שהגיע הזמן להעלות את הארון הוא פועל אחרת לגמרי מהאופן שבו הוא פעל לפני כן, דוד בא ופועל בעצמו, הולך, מפזז ומכרכר לפני הארון, לא משנה לו כל כך מה יגיד העם, האם ישנו כאן בזיון למלכות, או לא, תפקידו הוא לרומם ולהביא את העם שישמחו כולם באופן פנימי ומהותי בארון ברית ה'.

⁷⁸ לעומתו של דוד אנו מוצאים את שאול, באחת הפרשות הקשות ביותר במשך ההיסטוריה, מלחמת עמלק, שמו"א פט"ו, כשבא שמואל אל שאול לאחר המלחמה, אומר לו שאול "ברוך אתה לה' הקימותי את דבר ה'", נשאלת השאלה כיצד אומר זאת שאול לשמואל הרי היה ציווי מפורש "לך והכיתה את עמלק והחרמתם את כל אשר לו", ושואל השאיר את הצאן והבקר? אפשר לומר ששואל מבין שהקמת דבר ה' צריכה לנבוע ראשית כל מתוך עם ישראל, הוא מבין שכדי שהממלכה תתקדם הוא חייב לאסוף את כל האומה סביבו, וכשהוא רואה שהעם עדיין לא מסוגל לקבל את השמדתו הטוטלית של עמלק, הוא מבין שעכשיו הקמת דבר ה' היא להתקדם ביחד עם האומה, אולם דבר זה גורם לו בסופו של דבר לאבד את הממלכה, ואכמ"ל.

⁷⁹ עיין למשל מיכה פרק א' ה' - ט"ז, עמוס א' א'.

⁸⁰ עמוס א' א', מיכה א' א'.